

Lietuvos įvaizdžiai antinacinėje lietuvių spaudoje

Prasidėjus sovietų–nacių karui ir vokiečiams užėmus Lietuvos teritoriją iš pradžių valstybingumą manyta atkurti pasinaudojus karo padėtimi, tačiau greitai nusivilta ir suvokta, jog lietuvių ir nacių logika Lietuvos valstybingumo atžvilgiu gerokai skyrėsi. Ilgainiui naciai ėmė net drausti viešai kalbėti apie Lietuvos valstybingumą bei diskutuoti dėl būsimos Lietuvos santvarkos modelių. Taigi Vokietijai neatlikus lietuvių planuoto tilto į savarankiškumą vaidmens, o legalią spaudą prižiūrint vokiečių ir lietuvių cenzūrai diskusijos apie valstybingumą ir būsimą Lietuvos viziją nusikėlė į privačius pokalbius ir, žinoma, vis gausėjančią nelegalią pogrindžio spaudą.

Šio straipsnio tikslas – pristatyti įvairių pogrindinių periodinių leidinių, sykiu ir ideologinių stovyklų projektuotas Lietuvos vizijas bei būdus valstybingumui pasiekti, nes iki šiol istoriografijoje tėra keli daugiau aprašomojo pobūdžio tekstai, atpasakojantys anų tekstų mintis; tiesa, juose nusakomos tekstų autorių ideologinės stovyklos, bet nesiiimama plačiau komentuoti anuometinių tekstų turinio. Mėgindami spręsti šią problemą kelsime keletą uždavinių: išanalizuoti, kaip tam tikros ideologinės orientacijos veikė būsimos Lietuvos vaizdinį, kokios aspiracijos pateikiamos bandant jį įgyvendinti: kam tenka priešo vaidmuo, kas pasirenkamas sąjungininku, kokia turi būti gyventojų elgsena, kaip jie turi reaguoti į esamą tvarką, kokie numatomi santykiai su kaimynais, ar svarstomas (ir kaip) mažumų klausimas.

Istoriografija. Pogrindžio spaudą valstybingumo atkūrimo klausimu bene daugiausia analizavo istorikas Arūnas Bubnys. Jau 1991 m. pasirodžiusioje knygoje „Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.“¹ autorius pasipriešinimą nagrinėja daugiausia struktūriniu atžvilgiu: pristatomos pogrindyje veikusios organizacijos nuo Lietuvių aktyvisto fronto (toliau – LAF'o) iki Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (toliau – VLIK'o). Tačiau knygoje nemažai dėmesio skiriama ir pogrindžio spaudai, nes beveik visos pagrindinės organizacijos leido savo spaudinius. Joje atskleidžiamas spaudos bendradarbių tinklas, įvardijami spaudos redaktoriai, vietos, kur buvo spausdinama pogrindžio spauda. 1997 m. A. Bubnys dar sykį grįžo prie antinacinės rezistencinės spaudos ir valstybingumo klausimo: jis skaitė pranešimą Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dešimtmečiui skirtoje konferencijoje. Jame išsamiai apibūdintos laikraštyje „Į laisvę“ aptarinėtos valstybingumo sampratos, taip pat paliestos „Nepriklausomos Lietuvos“ mintys šiuo klausimu, nes pastarieji laikraščiai 1942–1944 m., anot autoriaus, buvo populiariausi ir įtakingiausi².

Chronologiškai anksčiausiai Lietuvoje pasirodė fotografuotas Juozo Brazaičio-Ambrazevičiaus veikalo „Vienų vieni“ leidimas³. Savo darbe autorius apžvelgia visą okupacijų laikotarpį – pradėdamas nuo rusų ir lietuvių santykių priešistorės autorius aptaria pirmąją sovietų okupaciją, nacių okupaciją ir antrąją sovietų okupaciją. Mūsų darbo tikslas

mus verčia koncentruotis į nacių okupacijos metus, o dar konkrečiau – į rezistencinės spaudos aptarimą, todėl mums svarbiausias yra knygos skyrius, pavadintas „Civilverwaltungo treji metai“⁴. Šiame skyriuje buvęs Laiškinosios vyriausybės ministras pirmininkas tiek LAF'ą, tiek Laikinąją vyriausybę įvardija kaip perdėm rezistencinio pobūdžio organizacijas⁵. Kalbėdamas apie pagrindį autorius pažymi, jog didelį vaidmenį jame atliko Lietuvių frontas, leidęs laikraštį „Į laisvę“, ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą, pagrindyje leidusi „Laisvės kovotoją“⁶, taip pat kitus spaudinius: „Lietuvos Judas“, „Pogrindžio Kuntaplis“, „Vardan tiesos“⁷. Pasak J. Brazaičio, tai nebuvo vienintelės pogrindžio organizacijos, leidusios spaudinius. Autorius taip pat mini Lietuvių vienybės sąjungą bei jo „Atžalyną“ ir vyresniosios kartos, kūrusios nepriklausomą demokratinę Lietuvą, leidžiamą „Nepriklausomą Lietuvą“⁸. Tad J. Brazaitis būdamas minimų įvykių sukuryje pateikė gana išsamų, tik gal kiek nekritišką to laikotarpio vaizdą.

1992 m. pasirodžiusioje komparatyvistinėje sintezėje „Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980“⁹ autoriai Romualdas J. Misiūnas ir Reinas Taagapera taip pat rašo apie mums rūpimą laikotarpį, tiesa, labiau pabrėždami kilusio pasipriešinimo priežastis bei rezistencinės veiklos kūrimosi ir vadovavimo jai mechanizmą. Autorių išvalgos naudingos susidaryti bendram įvykių fonui, nes mums rūpimas laikotarpis analizuojamas ne skyrium, bet siejant jį su to meto procesu bei lyginant su kitomis dviem Baltijos valstybėmis – Latvija ir Estija. Autorių nuomone, rezistencija visose trijose šalyse buvo panašaus pobūdžio: steigiamos politinės organizacijos ir sabotuojami okupantų reikalavimai¹⁰. R. J. Misiūnas ir R. Taagapera taip pat padarė dar vieną svarbią išvalgą; jų žodžiais tariant, vokiečių okupacija turėjo nedorą pranašumą lyginant su prieš tai buvusia sovietine – vokiečiams jau nereikėjo naikinti Balti-

jos tautų elito, nes tai buvo padarę sovietai. Todėl vokiečių okupacija sukėlė palyginti nedidelį pasipriešinimą, galiausiai Baltijos kraštų žmonės nematė reikalo silpninti Hitlerį prieš Staliną¹¹.

Liudas Truska savo knygoje „Lietuva 1938–1953 metais“¹² taip pat aptaria antinacinę rezistenciją; be struktūrinės jos raidos, autorius įvardija ir rezistencinės veiklos formas¹³, taip pat pateikia naujų archyvinių dokumentų. Galbūt didžiausias L. Truskos indėlis būtų jo vieno iš pirmųjų cituojami to meto įvykių dalyvių prisiminimai, daugiausia pasirodę užsienyje. Juose aiškiai pasakoma, kad Lietuvos priešas numeris pirmas buvo SSRS, o aktyvus pasipriešinimas vokiečiams būtų padėjęs sugrįžti rusams¹⁴. Vadinas, mums rūpimų įvykių dalyviai suvokė itin sudėtingą Lietuvos padėtį ir buvo priversti rinktis mažesnę blogybę iš dviejų galimų; parodyti tolesnius šio pasirinkimo kelius, kaip minėjome, ir yra mūsų užduotis.

Tuo pat po karo Vokietijoje pasirodė Broniaus Kviklio knygelė „Lietuvių kova su naciais 1941–1944 m.“¹⁵ Neturėdamas pakankamos šaltinių bazės autorius negalėjo išsamiau išanalizuoti problemos. Tačiau kaip ir anksčiau minėti autoriai B. Kviklys į pačią rezistenciją žiūri struktūriškai; tiesa, jis iš karto pradeda nuo VLIK'o, kaip vadovaujančiojo organo, tad neapžvelgia kelio iki pačios organizacijos susikūrimo. Knyga parašyta vos prasidėjus egziliui, tad, galimas daiktas, turėjo palaikyti tautos dvasią ir kartu parodyti, kad lietuviai taip pat prisidėjo prie kovos su nacizmu, vadinasi, ir prie pergalės. Kalbėdamas apie kovą dėl švietimo, kovą prieš mobilizaciją ir pan. B. Kviklys remiasi tik to meto rezistencinės spaudos duomenimis. Jis nuolat pabrėžia rezistencijos mastą ir jos svarbą; spauda aptariama tik kaip viena iš rezistencijos priemonių, ja autorius remiasi ir kaip šaltiniu. Pačius leidinius B. Kviklys apibūdina tik bendromis

frazėmis, jog, pavyzdžiui, pagrindžio spaudos pagrindinis tikslas buvo ginti Lietuvos nepriklausomybės idėją, iškelti okupantų skriaudas Lietuvai, informuoti, kas darosi tėvynėje ir pasaulyje ir pan.¹⁶

Lietuviškosios spaudos istorikai taip pat yra šiek tiek domėjęsi nacių okupacijos laikotarpiu. Jie sutartinai pabrėžia, jog šios okupacijos metu nelegalios spaudos leidyba buvo įgavusi gana platų mastą lyginant su antrąja sovietų okupacija. Taip pat pristatomi pagrindiniai spaudiniai, juos leidusios organizacijos, redaktoriai, bendradarbiai¹⁷.

Darbo metodai. Straipsnyje nesivadovausime jokių konvencionalių metodų. Visgi noras pateikti Lietuvos įvaizdžio sklaidą suponuoja aprašomojo metodo taikymą, tačiau kalbėdami apie įvaizdį ar naują Lietuvos viziją neišvengiamai susidursime su idėjų istorijos sfera, todėl turime ne tik aprašyti idėjos buvimą, bet ir jos genezę, istorinės situacijos, ideologinės orientacijos ir pan. reikšmę, galimas įtakas kuriamam vienam ar kitam Lietuvos ateities modeliui. Tad turėsime leisti ir į konteksto analizę, pažvelgti, kiek siūlomos idėjos buvo naujos, kiek išlaikiusios iki tol buvusio valstybingumo tąsą, kiek liberalios ar kiek uždaros ir pan. Dirbdami su tekstais taip pat turėsime pabandyti juos „prakalbinti“, t. y. išvelgti jų potekstes, vidinius sąryšius ar prieštaravimus, todėl remsimės ir teksto analizės bei interpretacijos instrumentais. Pristatę darbo metodus, tikslą bei uždavinius galime įvardyti pagrindines straipsnyje vartojamas sąvokas: Lietuvos įvaizdžiai¹⁸, įvaizdžio sklaida, „socialinė inžinerija“ (šią sąvoką paaiškinsime darbo eigoje), ideologija¹⁹, utopija²⁰, karta²¹. Straipsnį sudaro du skyriai: pirmajame aptariamos nepriklausomos Lietuvos vizijos, antrajame pristatomas vienos ar kitos grupės siūlomas būdas nepriklausomybei pasiekti.

LIETUVOS ĮVAIZDŽIAI

Kalbėdami apie 1941–1944 m. projektuotus Lietuvos įvaizdžius galime išskirti dvi pagrindines šių įvaizdžių grupes: pirmoji – demokratinės Lietuvos vizija, antroji sąlyginai gali būti pavadinta autoritarinėmis vizijomis. Kita vertus, iki VLIK'o susikūrimo (1943 m.) jokia aiški politinė programa išdėstyta nebuvo, tad spaudos straipsniai buvo greičiau komentuojamojo, pristatomojo, galimas daiktas, įtikinti mėginančio pobūdžio. Taigi Lietuvos vizija nė viename straipsnyje nėra aiškiai sumodeliuota, gana dažnai (tiesa, tokia pati formuluotė palikta ir VLIK'o 1943 m. kovo 1 d. atsišaukime) kalbant apie demokratiją vartojama tik ši sąvoka ir neaiškinama, kaip ji suprantama, kokie įstatymai, svarbiausia – kokia konstitucija ims galioti nepriklausomoje Lietuvoje ir pan. Kalbant apie nedemokratinės Lietuvos vizijas, mintys taip pat nėra preciziškai formuluojamos, dažniausiai pabrėžiama, jog partinis susiskaldymas Lietuvai nenaudingas ir jo ateityje reikėtų vengti. Neturėdami jokių politinių programų ir negalėdami labiau sukonkretinti nedemokratiinių Lietuvos vizijų sąlyginai jas ir pavadiname autoritarinėmis.

Vyriausiojo lietuvių komiteto demokratija ir Lietuvių fronto „reformuota demokratija“. Istoriografijoje sutariama, jog pagrindžio judėjime didžiausią reikšmę turėjo dvi organizacijos: Lietuvių frontas (toliau – LF) ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (toliau – LLKS)²². Pasak Vytauto Urbono, „Nepriklausoma Lietuva“ buvo pirmasis pagrindinis laikraštis, pasisakęs prieš nacių okupaciją; jis pasirodė 1941 m. lapkričio mėnesį ir ėjo iki 1944 m. liepos mėnesio²³. Jonas Bulota nustatė, jog minimą spaudinį leido valstiečiai liaudininkai²⁴, taigi jis priklausė Vyriausiajam lietuvių komitetui (toliau – VLK'ui) – organizacijai, kuri aktyviai prisidėjo prie VLIK'o

kūrimo. Laikydami chronologinio principo pirmiausia ir apžvelgsime „Nepriklausomos Lietuvos“ mintis. Šis spaudinys tikriausiai turėjo nemažą tiražą, mat buvo pirmasis rezistencinis leidinys, spausdintas poligrafine technika²⁵.

Pirmieji „Nepriklausomos Lietuvos“ projektai buvo gana abstraktūs, paremti bendromis kategorijomis. 1943 m. kovo mėnesio numerį pateikiama tokia būsimos Lietuvos vizija: „Atgavęs laisvę kraštas galės pasirinkti tokią santvarką, kokia jam bus tinkama. VLK noras – kad ateities Lietuva būtų gera ir brangi mums visiems, ypač ūkininkams ir darbininkams, kad bendromis tautos jėgomis būtų keliamas visų ir kiekvieno gerbūvis, jo medžiaginis, kultūrinis ir intelektualinis lygis; būtų gerbiama kiekvieno teisė ir laisvė bendro sugyvenimo ribose“²⁶.

Išeities momentu „Nepriklausoma Lietuva“ pasirinko visišką ateities modelio kūrybos laisvę; iš straipsnio aišku tik tai, kurioms socialinėms grupėms simpatizuoja straipsnio autoriai. Vėlgi tai nėra labai stebinantys dalykas, nes VLK'o pagrindą sudarė valstiečiai liaudininkai, besiremiantys kairuoliškomis politinėmis nuostatomis. Tačiau VLK'e būta ir kitų ideologinių srovių atstovų, visų pirma tautininkų ir nacionalistų, kuriems liaudininkų, taip pat VLK'o veikloje dalyvavusių socialdemokratų politikos gairės negalėjo būti visai priimtinos. Svarbu pažymėti, jog tekstas rašytas 1943 m., kai buvo sukurtas VLK'as, vėl sujungęs visas politines gruputes; pasak R. J. Misiūno ir R. Taagaperos, tą patį buvo padaręs LAF'as 1941 m.²⁷ Šiuo atveju svarbu tai, kad vienas judriausių visuomenės elementų – rezistencijoje aktyviai dalyvaujantys buvusių partijų nariai bendro tikslo akivaizdoje sugebėjo pamiršti ideologinius nesutarimus ir bent jau priimti bendrus veiklos metmenis. Visgi turėdami omenyje, kad nacionalistai ir tautininkai pripažino tautos primatą, galėtume atkreipti dė-

mesį į organizacijos pavadinimą – Vyriausiasis lietuvių komitetas; išeitų, jog pagrindinė komiteto veikla skiriama lietuviams, kitas tautines grupes paliekant nuošaliau (santyki su tautinėmis mažumomis plačiau aptarsime kitame skyriuje). Bandant interpretuoti žodį „lietuvių“ galima daryti prielaidą, jog VLK'e dalyvavę politinių partijų atstovai linko į kompromisus priimdami vieni kitų programines nuostatas ar ideologines pozicijas; pavadinimas atspindėtų nacionalistiškai orientuotą sparną, tuo tarpu ideologija – kairijį. Tačiau apie tokį pasidalijimą galima kalbėti tik hipotetiškai, nes, galimas daiktas, žodis „lietuvių“ buvo bendras to meto kalbinėje praktikoje ir skambėjo natūraliai nebandant juo nurodyti, kam pirmiausiai atstovauti ir ką ginti turi komitetas. Čia galima pastebėti dar vieną dalyką – tą patį 1943-ųjų pabaigoje (lapkričio 25 d.) buvo įkurtas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, tad palyginus greitai nuo tautiškųjų vertybių pabrėžimo pereita prie pilietinių.

Kaip matyti, VLK'o vizijos atrodė gana liberalios, kartu jos buvo ir pakankamai racionalios. „Nepriklausoma Lietuva“ bolševikus įvardija kaip didžiausią lietuvių priešą. Beje, ši tendencija būdinga visai antinacinei spaudai – priešų numeris pirmas laikomi bolševikai, tačiau ilgainiui dauguma spaudinių vokiečius taip pat ėmė laikyti esmine kliūtimi Lietuvos valstybingumui atkurti. „Nepriklausomoje Lietuvoje“ imta samprotauti panašiai, tačiau suvokta, kad nepriklausomybės siekimas yra pačių šalies gyventojų reikalas: „Tik-tai bolševizmui ir nacių Vokietijai griuvus susidarys palankios sąlygos visiškai laisvai Lietuvai atstatyti. [...] Klaidinga manyti, kad griuvus svarbiausiems mūsų laisvės priešams, Lietuvos valstybė būsianti atstatyta anglosaksų ar kieno kito krauju ir rankomis“²⁸.

Iš pateiktų dviejų citatų galima spręsti, jog nepriklausomybės atgavimas buvo svarbiausias tiek VLK'o, tiek viso lietuviškojo rezis-

tencinio judėjimo siekimas, taip pat suvokta, jog šį tikslą pasiekti bus sudėtinga – rankų jau nepakaks, prireiks ir kraujo. Kol kas matome abstraktų nepriklausomybės kūrimo etapą, kai turimas tik aiškiai suformuluotas siekis: Lietuva turi būti nepriklausoma, tada ji galės pasirinkti sau palankiausią santvarką, bet būtinai teikiančią socialines garantijas; o tam pasiekti, žinoma, reikės kovos. Toliau projektuojant nepriklausomybę „Nepriklausomoje Lietuvoje“ galima rasti ir ryžtingų teiginių, aiškiai determinuojančių būsimą tvarką: „Dėl vykdomo Lietuvos žemių kolonizavimo VLK randa reikalo pasakyti:

2) repatriantus, užimančius svetimus turtus (valstybinius, žydų ar tariamų lenkų), mes laikome Lietuvos žemių kolonistais, mūsų tautos ir valstybės pavojingiausiais priešais. Pirmai progai atėjus jie turės iš čia išsikraustyti“²⁹.

Repatriantų, ar vokiečių kolonistų, kėlimasis į Lietuvą buvo viena iš priežasčių, skatinusi nepasitenkinimą vokiečių valdžia, todėl atkūrus nepriklausomybę visi jos recidyvai turėtų būti panaikinti. Citatoje galima užčiuopti nuosaikią poziciją: vykstant karui, kai neapykantos proveržiai pasitaiko gana dažnai, straipsnio autoriai negąsdina kolonistų mirtimi, kalėjimu ar pan., o paprasčiausiai įspėja, kad atsikraustę nauji atėjūnai turės pirmą progą pasitaikius pasitraukti.

Galiausiai 1944 m. „Nepriklausomoje Lietuvoje“ pasirodė VLIK'o kreipimasis „Į lietuvių tautą!“; šiame kreipimesi jau galime išskaityti aiškiai suformuluotus programinius siekius ir būsimos Lietuvos viziją: „3) Lietuvą iš okupacijos išlaisvinus ir toliau veikia 1938 m. Lietuvos konstitucija, kol ji teisėtu keliu bus atitinkamai pakeista.

4) Respublikos vyriausybė, laikui atėjus, bus sudaryta Vyriausiajame Lietuvos Išlaisvinimo Komite to koaliciniu pagrindu politinių grupių susitarimu.

5) Demokratinė Lietuvos valstybės santvarka bus suderinta su plačiųjų tautos sluoksnių interesais ir bendromis pokario sąlygomis.

6) Respublikos Prezidento ir Seimo rinkimai bus reformuoti pagal demokratinius rinkimų principus“³⁰.

Šis kreipimasis nebuvo tik VLK'o ar „Nepriklausomos Lietuvos“ produktas. Po trejų metų pertraukos vėl atsirado visas politines jėgas sugebėjusi mobilizuoti organizacija. Kiek šis bendradarbiavimas truko ir ar jis buvo vaisingas, tai jau kitas klausimas; čia svarbu pažymėti, kad nuo gana abstrakčių projektų prieinama iki aiškiai apibrėžtos vizijos.

Lietuvių frontas per savąją spaudą bandė formuluoti kiek kitokią nepriklausomos Lietuvos sampratą. Anot A. Bubnio, LF'o politinė programa ir pasaulėžiūra išsirutuliojo iš Lietuvos Respublikos laikų modernios krikščioniškosios pasaulėžiūros intelektualų kūrybos³¹, tad ir antinacinėje rezistencijoje apie LF'ą būrėsi krikščioniškąja ideologija besivadovaujantys individai. Galimas daiktas, LF'as buvo stipriausia pagrindžio organizacija; tokią prielaidą galima daryti vien dėl to, kad jis leido daug spaudinių. Visgi bene svarbiausias jų buvo „Į laisvę“, pradėtas leisti 1943 m., kai oficialų tokio pat pavadinimo dienraštį naciai buvo uždraudę³².

Kalbėdami apie LF'o ideologines orientacijas galime patekti į dviprasnę, prieštaras žadinančią padėtį. Istorikas A. Bubnys idėjines LF'o ištakas sieja su 1936-ųjų karta ir gerai žinomu manifestu „Į organišką valstybės kūrimą“ bei LAF'o ideologija³³. Faktiškai LF'as pakeitė LAF'ą pavadinime išmetęs tik žodį „aktyvistų“. Vienas LF'o vadovų Povilas Šilas teigė, jog šios organizacijos politinė platforma buvo grindžiama krikščioniškąja morale ir krikščioniška socialine-ekonomine samprata³⁴. Savo pagrindiniame laikraštyje „Į laisvę“ LF'o veikėjai brėždami nepriklausomos

Lietuvos kontūrus, kaip ir VLK'o spauda, pradėjo nuo abstraktesnių minčių: „Tai smūgis [Mussolinio nuvertimas. – L. V.] diktatūros ir totalitarizmo šalininkams Lietuvoje.

Politinėje santvarkoje, be abejo, turės grįžti demokratija. Ji turės grąžinti piliečių teisę aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime, tvarkyti pasaulėžiūros ir įsitikinimų laisvę, tai, kas vadinama sąžinės laisve.

Tačiau tai [demokratinis valdymas Lietuvoje. – L. V.] galės įvykti tik tada, kai nebus jau didžiųjų diktatūros ir totalitarizmo šulų: Mussolinio, Stalino, Hitlerio. Pirmasis anksčiausiai atsirado, anksčiausiai ir dingo. Visų troškimas, kad eilė būtų išlaikyta³⁵.

Projekte vėlgi matome nuostatą, kad Lietuva bus demokratinė valstybė, tačiau šis demokratijos susikūrimas griežtu implikacijos ryšiu susijęs su diktatūromis ir totalitarizmu: kai šių dviejų nebus, tuomet bus galima ir demokratija. Kokiu būdu šios blogybės dings, jau nėra sakoma. Tuo tarpu „Nepriklausoma Lietuva“ fiksavo tai, jog žlungant totalitarijai valdomoms Lietuvos kaimynėms – SSRS ir nacių Vokietijai – lietuviams teks patiems kovoti dėl savo nepriklausomybės. Tekste netiesiogiai taip pat patvirtinama, kad pagrindinis Lietuvos priešas yra SSRS, o ne dabar šalį okupavusi Vokietija: žlungant totalitarizmui norima, kad pirmiausia „dingtų“ Stalinas, o tik po jo Hitleris.

Tačiau netrukus „Į laisvę“ ėmėsi aiškiau dėstyti savo nepriklausomybės programas tiek politinio partinio, tiek socialinio, tiek kultūrinio ar profesinio organizavimosi klausimais. Čia paliesime tik pirmąjį klausimą, nors ir kiti buvo gana išsamiai išanalizuoti – tam skirta net visa straipsnių serija, pavadinta „Į reformuotą demokratiją“³⁶. Visgi pradėti galime nuo abstraktesnių principų, apibūdinančių LF'o veiklą. LF'o uždavinys buvo toks: „Krikščioniška demokratinė Lietuva su plačiai išvystyta ekonomika ir dvasine kultūra. Visos veiklos pagrindiniu principu buvo pri-

pažintas žmogus kaip aukščiausia, nelygstama vertybė“³⁷. Kaip minėta, pati formuluotė kiek abstrakti; žinoma, labai svarbu tai, jog žmogus išskiriamas kaip „nelygstama vertybė“. Ši nuostata bylotų apie humanistinį pradą. Dėmesio verta ir mintis apie „išvystytą ekonomiką“ ir aukštą „dvasinę kultūrą“; tai vėlgi pozityvūs imperatyvai, tačiau jų išdėstymas tokia tvarka nejučia ima balansuoti tarp demokratijos, besiremiančios laisva valia ir kūrybine įtampa tarp skirtingai mąstančių žmonių, ir *a priori* determinuotų modelių, kai kažkokios neaiškos jėgos arba pati valstybė ima si diktuoti ir nurodinėti prioritetus, visiškai monopolizuoja vieną ar kitą sritį ir pan.³⁸ Atrodo, kad LF'as bandė ieškoti savitos raiškos formos, todėl ir ėmėsi demokratijos reformas; LF'o nariai reformų norėjo ir partinės veiklos srityse: „Būsimajame nepriklausomame Lietuvos gyvenime tokių dalinių partijų ir sąjūdžių negalės būti, nes jie savo laiką yra atgyvenę. Ateitis turės iškelti tokius politinius vienetus, kurie turi tam tikras pažiūras į valstybę, į jos santvarką, į būdus ir priemones valstybės uždaviniams vykdyti, tačiau kurie atsiremia į visą tautą su visais jos luomais ir sluoksniais. Išskirtinis kurio nors sluoksnio teigimas ateityje turės būti kvalifikuotas kaip politinio nesubrendimo ženklas [...]. Partija ar sąjūdis, kuris supranta savo misiją ir savo atsakingumą, gali atsiremti tikrai į visą tautą. Jo programa turi patenkinti ir apimti visus. Tik tokiam galima patikėti valstybės tvarkymą“³⁹.

Kaip matyti iš pateiktos citatos, reformuota demokratija turėjo išlaikyti vos keletą demokratijai įprastų bruožų, tad pasirinktas kelias atrodo panašus nebe į kūrybišką ir laisvą santykį su tikrove, bet į „socialinę inžineriją“⁴⁰.

Dar viena svarbi ir gana didelė rezistencinė organizacija, leidusi savo spaudą ir net turėjusi radijo stotį, buvo LLKS. Jos steigėjai – „tautiškai liberališkų pažiūrų lietuvių inteli-

gentijos jaunesnieji atstovai“⁴¹. Apie LLKS prigimtį šiame darbe jau esame šiek tiek užsiminę; atrodo, kad ši organizacija buvo tarpinė politiniu pasaulėžiūriniu atžvilgiu, jungianti VLK'o reprezentuojamus socialdemokratinės ir valstiečių liaudininkų orientacijos individus (tad nemažą jos narių dalį galima priskirti senajai tarpukario kartai, dar išlaikiusiai demokratinės santvarkos prisiminimus ir potyrius) bei LF'o – katalikiškos orientacijos žmones, kurių ideologijos pagrindą sudarė vadinamosios 1936-ųjų kartos nuostatos. Tačiau LLKS turėjo ir bene griežčiausią struktūrą, aiškius savo veiklos ir narystės nuostatus⁴²; pati Sąjungos veikla, kaip minėta, buvo gana plačiai išplėtotą⁴³. LLKS savo pozicijas demonstravo ir viešai – 1941 m. spalio mėnesį savo vardu įteikė atvirą laišką tarėjams, taip pat dėl vienokio ar kitokio elgesio įspėdavo kitus lietuvius valdininkus⁴⁴. LLKS požiūrį į nepriklausomą Lietuvą, matyt, geriausiai atskleidžia VLIK'o kreipimasis „Į lietuvių tautą“; visgi dalies LLKS spaudinių leksika atrodo kiek specifinė. Apskritai kalbama, kaip ir visuose to meto rezistenciniuose spaudiniuose, kad vokiečiai darosi panašiai pavojingi kaip ir sovietai ir kad iš vokiečių Lietuva nepriklausomybės tikrai nesulauks: „Kodėl vokiečiai, kad ir sąžiningai vykdančią sąlygas, savo „pažadų“ duoti mums nepriklausomybę ir laisvę neištesės?“

Todėl, kad viskas jau dabar pereina vokiečių rankosna ir yra neįtikėtina, kad jie „duodami“ mums nepriklausomybę visi išsinešdintų iš Lietuvos su visomis savo vokiškomis „katiušomis“, nes jau juk nepriklausoma Lietuva negalėtų pakęsti „naujažydžių“ dominavimo mūsų krašte. Argi jie atsisakytų nuo visų ūkių, namų, dvarų, vietų, bendrovių, pramonės ir prekybos įmonių, žydiško turto?“⁴⁵

Lietuvos vizijoje jau nebesitikima, kad nepriklausomybę šaliai suteiks Vokietija; šiai tezei pagrįsti pateikiami argumentai, kurių keli skamba gana keistai, todėl juos gana su-

dėtinga komentuoti. Pirmiausia žodis „katiušos“; bendrąja prasme turėtų būti aišku, ką reiškia šis žodis – tai arba nacių žmonos, arba jų sugulovės, tačiau kodėl jis rašomas su kabutėmis, sunku pasakyti. Beje, šis žodis buvo gana dažnai vartojamas legalioje spaudoje kalbant apie sovietų valdininkų, kareivių žmonas ar suguloves buvusios okupacijos metu, tačiau tada žodis rašytas be kabučių. Iš A. Bubnio aptikto nacių protokolo, kuriame užfiksuotos suimtų rezistencinės spaudos bendradarbių pavardės bei profesijos⁴⁶, matyti, jog nemaža dalis individų dirbo legalioje spaudoje arba spaustuvėse. Tad tiek „katiušų“, tiek „naujažydžių“, tiek „žydiško turto“ atsiradimą rezistencinėje spaudoje galėtume aiškinti šia dviguba individų padėtimi. Legaliai rašant reikėjo atsižvelgti į nacių diktuojamą ar siūlomą leksiką, tuo tarpu pagrindyje prioritetai, kartu ir leksika turėjo keistis, tačiau, kaip matome, tai ne visuomet pavykdavo. Žydų ir apskritai mažumų pasirodymas tekste taip pat nelabai būdingas rezistencinei spaudai. Ar minimas „žydiškas turtas“ (kuris brutaliai buvo atimtas) galėjo reikšti užuojautą žydams, ar turėjo įgauti pa juokiamąjį atspalvį (toks iš tokio pasiėmė), pasakyti gana sunku, kaip ir aiškinti naujadarą „naujažydžiai“: ar šis žodis turėtų reikšti naujus žydų turto savininkus, ar naujus išnaudotojus ir valstybės bei gerovės opozicionierius, kokie neva ir buvę žydai, pasakyti taip pat sunku, jei tai išvis įmanoma. Tačiau apskritai turime pasakyti, kad antinacinėje lietuvių spaudoje ryškaus antisemitizmo apraiškų aptikti iš viso nepavyko.

Kitų pagrindžio organizacijų spauda – „socialinės inžinerijos“ bandymai. A. Bubnys pažymi, kad Lietuvių vienybės sąjūdis (toliau – LVS) buvo idėjiškai artimas LF'ui. Jis susikūrė 1942 m. rudenį Kaune; šios organizacijos branduolį sudarė studentija, leidusi du nelegalius laikraščius – „Atžalynas“ ir „Bal-

tija⁴⁷. Jau pats organizacijos pavadinimas ro-
dė jos vertybines orientacijas bei galimybes
dalyvauti LVS veikloje – pavadinime į akį
krenta žodis „lietuvių“. Minimi du laikraš-
tėliai nebuvo daugiatiražiai, tačiau juose ga-
lime rasti nemažai duomenų apie siūlomą ne-
priklausomos Lietuvos viziją. Tokį aktyvumą
galbūt būtų galima aiškinti tuo, kad apie mi-
nimus du leidinius buvo susispietusi studen-
tija, žmonės, priklausantys jauniausiai kartai,
neturinčiai patirties politikoje, todėl siekian-
tys kuo aiškiau išdėstyti savo pozicijas. Štai
„Atžalynas“ rašo: „Taip pat **kas nuoširdžiau
gali gyventi Lietuvos vienybės dvasia ir ak-
tyviau prisidėti prie lietuvių vienybės įgyven-
dinimo**, jei ne jaunimas? Jo neslegia praei-
ties sąskaitos. Jis laisvas nuo prietaringojo
partiškumo. Jis nemoka veidmainiauti. [...] Bet jis **reikalingas išminties**, kurią duoda tik
ilgesnis gyvenimiškas **patyrimas, reikalingas
patyrusios vadovybės**, kuriai jau pažįstamas
visas gyvenimo sudėtingumas. LVS turi gilius
ir organinius idėjinius pagrindus, kurių trum-
pame straipsnyje neįmanoma nusakyti. [...] Pirmiausiai mums reikalinga tautinės vieny-
bės sąmonė, be jos nėra tautos kaip organi-
nio vieneto. **Partijos**, skaldančios mūsų tau-
tą, keliančios vidaus rietenas, **yra žalingos** ir
šalintinos, **ne mūsų žemėje ir ne mūsų tau-
tos reikalų pagimdytos** mums yra svetimos
ir todėl atmestinos“⁴⁸.

Šis straipsnis gali būti traktuojamas ir
kaip LVS manifestas, tačiau jo vertybinė
orientacija atrodo esanti labai doktrinizuota
ir besiremianti „socialine inžinerija“ – aiš-
kiai nurodoma, kas yra gerai ir kas blogai,
tačiau nenurodoma, kaip turi egzistuoti ne-
priklausoma valstybė, aišku tik, kad ji turi
iškilti ant tautos vienybės pamatų. Vėlgi ga-
lime fiksuoti skirtumus tarp šios ir kitų,
mūsų jau aptartų organizacijų požiūrio į ne-
priklausomą Lietuvą. VLK'as ir LLKS be-
veik vienareikšmiškai pasisakė už demokra-
tinę santvarką, LF'as – už „reformuotą de-

mokratiją“, palikdamas pačią „demokrati-
jos“ sąvoką, tačiau beveik paneigdamas de-
mokratijos turinį. LVS jau aiškiai pasisako
prieš partijų buvimą ir iš dalies prieš tradi-
ciją – jo neslegia praeities klaidos. Išėitų, jog
demokratinė Lietuvos patirtis ir autoritari-
nis valdymas buvę klaidingi. Tačiau posūkis
nėra visai radikalus pripažįstant, kad ir ne-
klystantis jaunimas yra reikalingas vyresnių-
jų paramos ir patarimo. Taigi atsisakoma bet
kokios politinės tradicijos, o kaip didžiausia
vertybė iškeliamą mistifikuota tautos vieny-
bės jausena, *a priori* esanti jauniausios kartos
galvose ar širdyse.

Iki šiol aptartais atvejais kalbant apie Lie-
tuvos ateitį nuo abstraktesnių įvaizdžių eita
prie konkretesnių, o „Atžalyno“ atveju, viena
vertus, galime pastebėti, kad nuo pat pradžios
LVS pozicija buvo gana tvirta, kita vertus, jo-
je taip pat daromos pataisos, galimas daiktas,
siekiant aiškiau pristatyti savo pozicijas:
„Okupacijos patirtį įgijusi jaunoji Lietuvos
karta sako: tautos vienybę mes suprantame ta
prasme, kad visi lygiai dalinsimės vargais ir
džiaugsmiais, darbais ir pasisekimais, valdžia
ir garbe. O to siekiame ne per partijų riete-
nas ir intrigas, bet kita valstybinės politikos
tvarkymosi sistema, kuri, būdama demokra-
tinė, vis dėlto nebus partinė“⁴⁹.

Pažymėtina, jog nė viena pristatyta pozi-
cija nesiūlo autoritarinio režimo, tačiau or-
ganizacijos, kalbėdamos apie demokratiją,
jos neapibrėžia ir nenurodo jos veikimo me-
chanizmų; tai padaryta tik VLIK'o atsišau-
kime. Šioje citatoje jau ne tik kalbama apie
tautos vienybę, bet ir bandoma modeliuoti
politinę santvarką, vartojant sąvoką „de-
mokratija“, kuri, galimas daiktas, buvo su-
prasta ar bent jau buvo tikimasi, jog yra sa-
vaime suprantama. Pasakius, kad Lietuva
bus demokratinė, skaitytoju pagrindiniai
santvarkos bruožai bemat turėjo paaiškėti.
Visgi „Atžalyno“ siūloma demokratija yra
nepartinė ir kartu pabrėžiama lygiava kryps-

tant į socializmui būdingas vertybes, tačiau jų vienų buvimas ar dirbtinis eskalavimas jau kryptų diktavimo link, tad arba daugumos organizacijų nebuvo suvokta, kas yra demokratija, arba siūlant demokratines vizijas, gerą gyvenimą, lygiavą ir pan. paprasčiausiai bandyta surasti kuo daugiau rėmėjų vienos ar kitos organizacijos propaguojamoms idėjoms.

Kitas mūsų minėtas spaudinys – „Baltija“ taip pat pateikė savo pokarinę viziją: „Mūsų laisvės ir nepriklausomybės valanda jau beldžiasi į duris. Jie [naciai. – L. V.] vaizduojasi, kad lietuviai greitai prieš juos pakelsią ginklą, kaip 1941 m. prieš bolševikus. Tai per daug kvaila mintis, nes mes žinome, kad vokiečiai tučtuojau bus anglosaksų parklupdyti ir turės besąlyginiai kapituliuoti, o bolševikai dar liks. Aišku, vokiečiai, nors ir kapituliovę, turės likti su visomis esamomis jėgomis bolševikų fronte ir galbūt turės duoti net visas karines pajėgas prieš bolševikus, kai pačioje Vokietijoje viešpataus anglai ir amerikiečiai, o lenkai kruvinai siautės Pamaryje, Silezijoje ir Prūsijoje žudydami vokiečius kaip menkaverčius tarakonus.

Lietuviai savo žemėje prieš vokiečius ginklo niekada nepakels, nes to reikalauja pats gyvenimas – rytuose artėja bolševikai, o iš pietų greitai kelsis lenkai, kurie galės pareikšti pretenzijų ne tik į Vilniaus kraštą, bet ir į visą Lietuvą.

Mes norime ginkluotis tik prieš bolševikų ir lenkų užmačias, su vokiečiais mūsų sąskaitas suves tarptautinėse komisijose ir mūsų teismuose (šie palies tik pasilikusiuosius repatriantus, todėl registruokime repatriantų, ypač gestapininkų, nusikaltimus prieš lietuvių tautą), bet tik ne ginklais. Labai keista, kad būsimiems savo prieteliams lietuviams vokiečiai visokiais būdais kliudo organizuotis ir ginkluotis, o būsimus savo žudikus ginkluoja (atsiminkime Vilniaus krašto lenkų partizanus).

Mes pasisakome aiškiai ir atvirai, kad pradedant Mindaugu reiškėme ir reikšime pretenzijas prie visų senosios baltų tautos žemių, kurios mums yra svarbios gyvybiniais, ekonominiais, apsaugos ir kultūriniais atžvilgiais, o tokių tarpe kaip tik yra Prūsija.

Kiekvieno lietuvių pareiga žinoti, kur kraštutinės senovės Baltų tautos žemių ribos. [...] Šiuos komplikuotus klausimus [teritorijos perdalijimus. – L. V.] išspręs politikai, diplomatai ir ginklai“⁵⁰.

Ši citata perteikia ne tik „Baltijos“ laikraščio Lietuvos viziją; ji gali būti nagrinėjama ir kaip to meto dalies visuomenės pasaulinės politikos suvokimo iliustracija. Pirmosios citatos mintys, atrodo, išreiškia bendruosius rezistencinio sąjūdžio lūkesčius ir nuostatas. Visos pagrindinės organizacijos buvo už Lietuvos nepriklausomybę, tačiau taip pat visos atsisakė ginkluotos kovos su naciais taktikos, nes ji tik būtų palengvinusi bolševikų darbą; kaip gelbėtojai iš susidariusios padėties buvo suvokiami sąjungininkai. Toliau „Baltija“ pateikia prognozę, kurios modelį galėjo pasiūlyti Pirmojo pasaulinio karo pamokos, kai Vokietija sustabdė karo veiksmus, tačiau savo kariuomenės tuoj pat iš karo lauko neišvedė; tai padėjo Lietuvai lengviau atremti Raudonosios armijos, bermontininkų ir lenkų puolimus. Lenkai vizijoje vaizduojami kaip itin karingai nusiteikę, ne tik trokštantys keršto, bet ir vėl turintys planų dėl Vilniaus krašto, gal net ir visos Lietuvos. Tokias mintis galėjo diktuoti porą dešimtmečių kurta antilenkiška pozicija remiantis tuo, kad lenkai buvo užgrobę Vilnių ir esant mažiausiai galimybei vėl sieks jį užimti; kita vertus, konfliktai su Armija krajova, taip pat buvusio opozicijoje nacių režimui, lenkų grobikų įvaizdį galėjo tik sustiprinti. Taigi pagrindiniais priešininkais tampa bolševikai ir lenkai, o vokiečiams imta priekaištauti dėl jų neižvalgumo – juk lietuviai nesirengia kovoti su vokiečiais, tad kodėl jiems nesuteikus pagalbos?

Galiausiai „Baltijos“ mintys apie baltų žemes, jų ribas ir Lietuvą kaip baltų žemių centrą visame antinacinės spaudos fone atrodo originalios – joks kitas spaudinys nekėlė panašių minčių. Įdomu tai, kad iš pavergties besivaduojanti tauta jau turi savų imperializmo planų, kurie nėra panašūs į galimo gynybinio aljanso atstovauti bendriems gynybos tikslams sudarymą. Teigiama, kad žemės turi priklausyti Lietuvai, be menkiausių užuominų, ar vietos gyventojai norėtų tokios priklausomybės ir pan. Šį klausimą spręsti pasižadama ne tik diplomatija, bet ir ginklu. Tokią viziją taip pat galėtume priskirti ne demokratiniams planams, o „socialinės inžinerijos“ sričiai – vėl turimas *a priori* sukonstruotas modelis ir žadama jį „užpildyti“ norimu turiniu, nepaisant nei situacijos, nei aplinkybių.

Visos iki šiol aptartos pozicijos atspindi visuomeninių partinių organizacijų mintis. Nuo 1943 m. Lietuvos šaulių sąjungos pradėjame leisti laikraštįje „Lietuvos laisvės trimitas“ taip pat pateikiamos Lietuvos vizijos, nors spaudos istorikai pažymi, kad laikraštis buvo skirtas karinėms problemoms nagrinėti⁵¹. Ir jame vyrauja abstrakčios sąvokos, kartais net dviprasmiai teiginiai: „Kovoje už visų išsilaisvinimą Lietuva yra lygus kultūringų Europos tautų partneris. Lietuva žiūri su pasigėrėjimu į kitas kovojančias tautas ir pati eina ne mažiau drąsiai savo pasirinktu keliu į laisvę ir nepriklausomybę. Mūsų tautos kančios ir kovos nei kiek ne mažesnės, gal dar didesnės, nes pergyvenome antrą okupaciją“⁵².

Kodėl pasirinkta tokia stilistika, kodėl vartojamas pasakymas „kultūringos Europos tautos“, vėlgi pasakyti sunku. Tokiais žodžių junginiais karo pradžioje mirgėte mirgėjo legalioji lietuvių spauda, nepriklausomybės kova vadindama kovą su bolševikais pasinaudojant nacių jiems paskelbtu karu. Europos kultūros gynėju buvo skelbiamas A. Hitleris, o kultūringosios Europos tautos viena-reikšmiškai galėjo būti tik tos, kurios buvo

nacių pusėje. Ši citata galbūt gali parodyti, kaip greitai retorinės klišės gali būti perimamos net nesusimąstant apie jų sąsajas su kontekstu ar nekritiškai vertinant teiginių turinį. Tolesniuose savo programiniuose siekiuose „Lietuvos laisvės trimitas“ kviečia ir toliau telkti jėgas nepriklausomai Lietuvai atkurti: „[...] kviečiame visus geros valios lietuvius be įsitikinimo ir pažiūrų skirtumo“⁵³. Matome, kad projektuojamos nepriklausomos Lietuvos dialogo erdvė apsiriboja tik „geros valios lietuviais“, tautinės mažumos visiškai neminimos.

Taigi jau minėtas VLIK'o dokumentas rodo, kad VLIK'as sugebėjo sujungti pagrindines pagrindinio jėgas ir pateikti aiškų Lietuvos vaizdą. Nors jame nėra jokių užuominų apie tautinės mažumas, matyt, vienijantis pradas šalyje ir toliau turėjo išlikti tautinis, o ne pilietinis. Demokratijos samprata ir formos buvo aiškiai nužymėtos, deja, pokario metais nebuvo galimybės jų įgyvendinti.

BŪDAI NEPRIKLAUSOMYBEI PASIEKTI

Su kuo galima bendradarbiauti? Bandydami pristatyti nepriklausomos Lietuvos įvaizdžius jau esame užsiminę apie pagrindinių organizacijų siūlomus būdus tikslui pasiekti. Bendra pagrindžio nuostata labai aiškiai įvardyta ir istoriografijoje: nekovoti su naciais ginklu, sabotuoti jų sprendimus, saugant krašto gyventojus⁵⁴, ir laukti karo pradžios bei tikėtino bolševikų antpuolio, kurį jau teks atremti ginklu, kol į pagalbą ateis sąjungininkų kariuomenė. Tad šiame skyriuje mėginsime atsakyti į klausimus, kiek vienos ar kitos organizacijos ketinimai skiriasi nuo ką tik įvardytos tendencijos: ar galima bent kiek bendradarbiauti su naciais? Kokiose srityse? Kaip turi elgtis eiliniai gyventojai? Kas gali padėti kovoje su okupacija? Ko reikėtų saugotis?

Laikraštis „Į laisvę“ 1944 m. taip samprotavo: „Mūsų sąlygos yra lietuviškos, bet jos priimtinos ir tiems, kurie kovoja prieš bolševizmą ir neturi kitų užkulisinių tikslų, žinoma, jos reikalauja pasitikėjimo lietuviais. Bet pasitikėjimas už pasitikėjimą. Mes turime daugiau pagrindo nepasitikėti vokiečiais, negu jie lietuviais“⁵⁵.

Teksto pradžia skamba gana viltingai, nes lietuviai nebuvo vieni kovoje su bolševizmu, tačiau minimi „užkulisiniai tikslai“ turėjo eliminuoti lenkus, kaip netinkamus ir net pavojingus partnerius, žinoma, pirmiausia dėl planų užimti Vilniaus kraštą. Galiausiai tekstas baigiamas aiškiai įvardijus adresatą – kreipiamasi į vokiečius. Dabar lietuviai vėl demonstruoja pasirengimą bendradarbiauti su naciais; tiesa, citatoje jie vadinami nepatikimais, nes jau nuvydė lietuvius nepripažindami ir nepalaikydami Lietuvos valstybingumo, taip pat pradėdami šalies kolonizavimą. Tačiau ieškoma lyg antrojo šanso: galima siekti dialogo, jei tik naciai grąžintų „senas skolas“ – pripažintų Lietuvos savarankiškumą. Atrodo, karo pabaigoje LF'o leidžiamas „Į laisvę“ vėl imasi projektuoti eventualius ryšius su vokiečiais, nematydamas kitų galimybių, nes lenkai kėsinosi užimti Vilnių, o žydai galbūt laukė bolševikų. Kaip sąjungininkai neminimi ir kiti Baltijos kraštai, nors ideologiškai LF'ui artimas LVS buvo už baltų bendradarbiavimą. Žinoma, galutinėms išvadoms ir apibendrinimams daryti vieno teksto yra per mažai ir jis negalėtų būti neginčijamas argumentas, jog vėl ieškoma ryšių su naciais, jei šie sutiktų priimti Lietuvos reikalavimus, tačiau nepastebėti tokio posūkio taip pat būtų neko-
rektiška⁵⁶. Vienas aktyviausių LF'o narių J. Brazaitis savo knygoje „Vienų vieni“ daro palyginimą tarp bolševikų ir nacių režimų, mažesne blogybe, kaip jau ne kartą minėta, laikydamas nacius: „Skyrėsi *moraliais* nusiteikimais, iš kurių plaukė didesnis ar mažesnis

uolumas, atsidėjimas režimui vykdyti. Bolševikai buvo apsėsti noro pirmiausia *naikinti* – naikinti esamą tvarką, institucijas, jom vadovavusius žmones, naikinti visus tuos, kurie gali būti įtarti, kad nebus režimui palankūs. Vokiečiai pirmiausiai turėjo norą *naudotis* – naudotis Vokietijos karo reikalam, o dar labiau savo individualiam reikalam. Lietuviam buvo naudingesni vokiečių moraliniai nusiteikimai, nes lengviau buvo vokiečių pareigūnas patenkinamas, kad jis nenaikintų vietos žmonių gyvenimo. Niekas negalėjo būti sustabdytas bolševikinio pareigūno sadizmas, nes tai priklausė nuo režimo esmės.

Skyrėsi dviejų okupacinių režimų atstovai savo *taktika*, eidami į vietos gyventojus. Bolševikai vartojo klastą, apgaulę. Vokiečiai buvo ciniškai atviri“⁵⁷.

Šios eilutės atskleidžia aktyvaus to meto įvykių dalyvio mintis, jos dar kartą parodo, kad bolševikų okupacija lietuviams atrodė kur kas baisesnė, todėl ir reikėjo rengtis kovoti su ja. Bolševikų tapatinimas su naikiniu, o vokiečių – su naudojimu, galimas daiktas, galėjo pasiūlyti vėl atsigręžti į nacius: juk Lietuva manė esanti su kaupu sumokėjusi naciams savo krašto gėrybėmis, ypač materialinėmis, o karui nenumaldomai artėjant į pabaigą, kai naciai norom nenorom turėjo trauktis, buvo galima bandyti gauti jau apsilupusio mažesnio priešo paramą prieš didesnę priešą. Kita vertus, karo pabaigoje išryškėjusį LF'o posūkį nacių link galima bandyti aiškinti ir buvusio istorijos scenarijaus taikymu – Pirmojo pasaulinio karo metais Lietuvos Taryba naudojosi Vokietijos imperijos parama, taip pat ir karine, savo tikslui pasiekti. Kitas LF'o leidžiamas pagrindžio laikraštis „Vardan tiesos“ tais pačiais 1944 m. siūlė tokį veiklos modelį: „Akivaizdoje paskelbtų vyrų registracijų ir ruošiamų mobilizacijų bei išvežimų į reichą darbams kiekvienas lietuvis privalo žinoti ir apsispręsti, kad:

1) kol siaus Lietuvoje vokiškųjų repatriantų banditinis plėšimas ir žandarų nepagrįstos kratos ir suiminėjimai nekaltų žmonių,

2) kol nebus išnaikinti bolševikiniai ir lenkiški, vok[iečių] civil[inės] valdžios palaikomi, banditai Lietuvoje,

3) kol nebus išvežti iš Lietuvos visokie ukrainiečiai ir kiti bolševikiniai gaivalai vokiškoj uniformoj,

4) kol nebus užtikrinta Lietuvos gyventojams minimali tvarka ir minimalios gyvenimo sąlygos, tol nei vienas lietuvis ar lietuvė neprivalo vykti už Lietuvos ribų dirbti ar kovoti tik už vokiečių reikalus, o pasilikti tėvynėje. Tik šiuos reikalavimus įvykdžius bus galima kalbėti apie bendradarbiavimą, o ne vergavimą⁵⁸.

Čia jau visai atvirai kalbama apie bendradarbiavimą: jei vokiečiai paisys lietuvių reikalavimų, tuomet galima imtis bendrų veiksmų. Kodėl atsirado toks minties posūkis, jau bandėme interpretuoti; visgi minėtoms mintims iki galo pagrįsti neturime pakankamai duomenų. „Vardan tiesos“ nebuvo daugiatauris laikraštis, tad jo mintis galima vadinti nesvarbiomis ar padariusiomis mažai įtakos. Kita vertus, mums svarbu užfiksuoti patį posūkio faktą. Spaudos istorikai nepatvirtintų ir sąmokslų ar nacių sabotažo atvejo; vienintelis iki šiol minimas nacių leistas laikraštis buvo „Laisvės kovotojas“⁵⁹, ėjęs tik nuo 1944 m., kai naciai susekė pagrindinę „Laisvės kovotojo“ spaustuovę.

Minimą laikraštį iki jo arešto, kaip jau esame minėję, leido LLKS. 1943 m. kovo mėnesį viename straipsnyje reaguota į „stačiatikių metropolito Sergejaus atsisaukimą atiduoti visas jėgas kovoje su bolševikais“⁶⁰. Straipsnyje metropolitas vadinamas „mūsų tautai svetimu žmogumi“, o jo raginimą imtis gesinti degančio gaisro sykiu ir tik po to derėtis, kuris kambarys kam teks (čia metropolitas daro aliuzijas į Vokietijos nesėkmes ir ragina jai padėti, už tai vėliau gaunant at-

lygį – vietą „naujojoje Europoje“), laikraštis komentavo taip: „Mes gerai žinome, kad jei ir prisidėtume, tai vis tiek nuo gaisro išgelbėtame (atseit vokiečių Naujojoje Europoje) mes ne tik kad negautume kambario, bet dargi gerai nuo gaisro apsvilę būtume apdaužyti ir apjuokti. Tuo stebint paskutinius okupacijos metus abejoti netenka“⁶¹.

Palyginę prieš tai aptartas citatas ir pastarąją matome, jog LF'o ir LLKS požiūriai į laikotarpį iki planuojamo nepriklausomybės atgavimo aiškiai skiriasi. LF'ui priklausančios spaudos skiltyse buvo siūlymų grįžti prie bendradarbiavimo su naciais, šiems priėmus Lietuvos siūlomas sąlygas, o LLKS organizacijos pagrindinis laikraštis ir toliau deklaruoja nusivylimą vokiečių valdžia ir tolesnį jos boikotavimą.

Tautinių mažumų klausimai. Nemažai svarbios informacijos mums rūpimu klausimu yra VLK'o leistame laikraštyje „Nepriklausoma Lietuva“. Šis spaudinys nuo daugumos kitų skiriasi tuo, kad jame daug rašoma apie lenkus ir žydus. Tiesa, žydus mini ir kiti spaudiniai, bet problematika, susijusi su lenkais, „Nepriklausomoje Lietuvoje“ nušviesta plačiausiai.

Pirmą kartą lenkų ir žydų problema „Nepriklausomoje Lietuvoje“ iškelta dar 1942 m. žiemą; tuomet laikraštis rašė: „Lietuvių Tauta ilgus metus yra gyvenusi su lenkais ir žydais. Ji tas tautas gerai pažįsta ir turi priemonių apsisaugoti. Tos priemonės yra visai skirtingos nuo vokiečių naudojamų priemonių. Savo tautos interesams saugoti ji [lietuvių tauta. – L. V.] nepripažįsta priemonių, kurių tikslas yra sunaikinti kitą tautą“⁶².

Citatoje tiesiogiai nekalbama apie numatomą būdą nepriklausomybei pasiekti, tačiau iš teksto galima spėti, jog nepriklausomos Lietuvos problemos gali būti susijusios su lenkais ir žydais. Lenkų problemiškas galėtų būti paaiškintas kėslais po karo vėl įsitvirtin-

ti Vilniuje⁶³, bet štai kalbėjimą apie žydų pavojų aiškinti kur kas sudėtingiau; juk 1942 m. pabaigoje žydų Lietuvoje jau buvo gerokai sumažėję, o gyvi likę žydai daugiausia buvo laikomi getuose. Tad tokias mintis galėjo padiktuoti autoriaus asmeniniai įsitikinimai arba įtakos galėjo turėti stipriai išsiskynę antižydiški stereotipai. Taigi aišku, kad nepriklausomybę atgavusi Lietuva bus tik lietuvių, nes prieš dvi buvusias didžiausias Lietuvos mažumas „lietuvių tauta turi priemonių apsisaugoti“; čia galima džiaugtis tik tuo, kad tos priemonės nėra kitų tautų išnaikinimas.

„Nepriklausoma Lietuva“ ne tik aptardavo padėtį Lietuvoje, bet ir reaguodavo į lenkų publikacijas. 1943 m. rudenį pasirodė straipsnelis „Lenkų tezės“, motyvuojant tuo, kad „lietuviams žinoti lenkų galvosena lietuvių klausimu yra ne tik reikalinga, bet ir būtina“⁶⁴. Straipsnis polemiko pobūdžio, reakcija į lenkų publikaciją laikraštyje „Niepodległość“. Vienas iš „Nepriklausomos Lietuvos“ pateikiamų kontrargumentų tezei, jog lietuviai noriai bendradarbiauja su naciais dėl palankaus „Vilniaus klausimo“ sprendimo, laikraštyje buvo taip pateiktas: „Pagaliau formaliai Lietuvos padėtis dar geresnė, nes ji neturi vyriausybės, o tik okupacinę savivaldą, pačių okupantų rankomis sudarytą, tautos valios visai nereprezentuojančią. Jos negalima traktuoti kaip politinį organą, bet tik kaip vokiečių administracinio aparato dalį – kaip vokiečių valdininkus. Lenkijoje tokių vokiečių valdininkų santykinai paėmus yra tiek pat. Tad principiniai šiuo formaliu požiūriu tarp lietuvių ir lenkų skirtumas politiniai ne toks jau didelis. [...] Tačiau ir lenkai turi sugebėti pamatyti, kad *tikroji Lietuva* dabar taip pat yra požemy ir kovoja panašiai kaip ir lenkai už savo švenčiausias teises“⁶⁵.

Pirmiausia, atrodo, ir dalis lenkų kovotojų palaikė nuomonę, jog lietuviai yra lenkų priešininkai, tad negalimi sąjungininkai prieš nacius. Citatos mintys gali būti svarbios kal-

bant apie kolaboravimo problemą. Nesant vyriausybės, kaip pagrindinio šalies reprezentanto, nemanyta, jog vietinėje savivaldoje, jėgos struktūrose tarnaujantys lietuviai taip pat prisideda prie okupacinio režimo palaikymo, arba tai laikoma jų asmeniniu reikalu, nes ir toliau straipsnyje rašoma, kad „Lietuva negali būti atsakinga už Kubiliūno ar kurio kito išdaviko veiksmus, nes jie Lietuvai neatstovauja“. Lietuvos atstovavimas siejamas su kovojančiu lietuvių pagrindžiu, teigiama, kad jis elgiasi taip pat kaip ir lenkų pagrindis, t. y. siekia valstybės nepriklausomybės⁶⁶. Tačiau, atrodo, nei lenkai aname, nei lietuviai šiame straipsnyje nė nebuvo manę ieškoti galimo sutarimo ir jungtis į bendrą kovą su esamais priešais. Tiesa, pergalę pasiekti ir tuomet būtų veik neįmanoma, tačiau dialogo paieškos bent jau būtų parodžiusios aiškų sąmonės poslinkį ir pakitusius lenkų–lietuvių santykius.

Dar vienas lenkų priekaištas lietuviams – dalyvavimas žydų žudyme; į tai „Nepriklausoma Lietuva“ reagavo taip: „O jei jie [lenkai. – L. V.] bando primesti lietuviams žydų žudymus – tai tas priekaištas tiek pat vertas kaip ir tas, jei mes bandytume primesti lenkams kaltę už Oswiencimo krematoriumus, kur masiniai deginami žydai... Nes jeigu Oswiencimas yra Lenkijoje – tai nereikia, kad būtinai lenkai turi būti už jį atsakingi, nors turbūt ne be to, kad ten nebūtų ir lenkų pareigūnų toje istorijoje... O tikras tautos tolerantumas žydų atžvilgiu gali būti kaip tik prieškarinio gyvenimo eigoje surastas: Lietuvoje žydai nežinojo jokio antisemitizmo, gi Lenkijoje geriau nekalbėti...“⁶⁷

„Nepriklausomos Lietuvos“ argumentacija atrodo gana nuosekli, tačiau santykiai su žydais jau matomi praeities fone, nes jokių minčių apie bendradarbiavimą su žydais ateityje nei „Nepriklausomoje Lietuvoje“, nei kituose pagrindžio spaudiniuose aptikti nepavyko. Vėlgi, kaip minėta, didelę įtaką galėjo turėti stereotipas, jog žydai yra nusiteikę

prosovietiskai. Galiausiai ir iš geto pabėgę žydai dėdavosi prie komunistuojančių rezistentų galbūt dėl to, kad, viena vertus, žydams atrodė, jog lietuviai nenori priimti jų į savo tarpą, dalis jų yra net žudikai; kita vertus, gal žydai geriau suvokė padėtį ir numatė, kad Lietuva neturi galimybių atsilaikyti prieš sovietų imperiją. Kaip minėta, „Nepriklausomoje Lietuvoje“ pasirodė daugiausia informacijos, susijusios su žydais, tačiau jos turinys yra panašus – informacija apie žydų vežimą šaudyti arba į koncentracijos stovyklas⁶⁸.

Santykių su vokiečiais klausimu „Nepriklausoma Lietuva“ iš esmės pasisakė prieš bendradarbiavimą su jais, bet neišvengė nenuseklumo: „Jeigu, nelaimėi, tokie vok. užsimojimai tik plačiau pasireikš [prievartinis lietuvių gaudymas. – L. V], Lietuva iš darbščios, ramios, daug duodančios vokiečių kariui, taps vokiečių priešų kraštu.

Todėl mes manome, kad Vokietija dar kartą šalta apsvarstys Lietuvos–Vokietijos santykių komplektą ir nusistatys palankiai Lietuvos atžvilgiu.

Lietuva gi tuoj pat pakils laisva ir nepriklausoma valstybe“⁶⁹.

Straipsnio kalbėjimo tonas atrodo gana nuosaikus, vokiečiams nekeliamas jokių reikalavimų, tik lakoniškai pasakoma, jog jei naciai savo politikos nežada keisti, tuomet elgseną ims keisti lietuviai, o tokiu teiginiu, atrodo, siekiama išgąsdinti nacius. Nežinia, kodėl samprotauta būtent taip, lygiai kaip sunku pasakyti, kodėl šis tekstas atsirado „Nepriklausomoje Lietuvoje“, nes paprastai laikraštis skatino nebendradarbiauti su naciais; tiesa, cituotame tekste taip pat neteigiama ligi tol buvusio bendradarbiavimo, bet kalbant apie naudos teikimą vokiečiams bent jau pripažįstama, jog buvo vokiečiams naudingų kontaktų, kuriuos lietuviai perdėtai laikė itin svarbiais manydami, kad pažadas juos nutraukti gali priversti vokiečius keisti savo politiką. Juoba kad šis pažadas nuskambėjo ne viešai, bet tik tarp tų žmonių, kurie skaitė „Nepri-

klausomą Lietuvą“, tad, kaip matome, nusakyti šio teksto tikslą nėra taip paprasta.

Čia trumpai aptarėme tik tuos leidinius, kurie išreiškė aktyvesnį santykį su okupacine valdžia: nuo įmanomai didesnio vokiečių politikos ignoravimo (tai pabrėžė visa lietuvių pogrindžio spauda) iki bandymo ieškoti dialogo, jei naciai sutiktų priimti lietuvių reikalavimus. Tuo tarpu kiti mūsų nagrinėti spaudiniai taip pat palaiko antinacinę poziciją, tačiau pabrėžia istoriografijoje jau gana gerai išryškintas nuostatas: boikotuoti okupantų įstatymus, nesileisti į bendradarbiavimą su naciais, juo labiau nekilti į kovą, bet taupyti jėgas lemiamai kovai su didžiausiu priešu – bolševikais, todėl šių pozicijų plačiau ir neaptarėme.

IŠVADOS

Birželio sukilimui nepasiekus tikslo – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo – pačios idėjos atsisakyta nebuvo. Istoriografijoje sutariama, jog LAF'ui buvo pavykę mobilizuoti pagrindines Lietuvos politines jėgas valstybingumui atkurti, bet po sukilimo šios jėgos vėl išsisklaidė ir pogrindyje veikė mažesniais ar didesniais dariniais, kol 1943 m. vėl pavyko susiburti į Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą, aiškiausiai (1944 m.) suformulavusį nepriklausomos Lietuvos vaizdinį. Skirtingas perspektyvas turinčioms politinėms jėgoms, susivienijusioms į VLIK'ą, pavyko rasti sutarimą ir bendrą ideologiją, kuriančią realius pagrindus veikti, tačiau VLIK'o projektas kartu buvo ir utopija, nes Antrojo pasaulinio karo pabaigos lietuvių prognozės nepasitvirtino.

Pagrindinės jėgos, sudariusios VLIK'o branduolį, buvo Lietuvių frontas, Vyriausiasis lietuvių komitetas ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga. Šių organizacijų spaudoje galime išskaityti demokratinės Lietuvos vizijas. Kaip minėta, arčiausiai demokratijos esmės

buvo valstiečių liaudininkų leidžiamo laikraščio „Nepriklausoma Lietuva“ mintys, patys valstiečiai liaudininkai priklausė VLK'o grupei. Lietuvių fronto leidžiamas laikraštis „Į laisvę“ taip pat pasisakė už demokratinę santvarką, tačiau ją ėmė vadinti reformuota ir gerokai nutolo nuo demokratijos sampratos. Demokratiją nelabai tiksliai bandė sieti su socializmo idėjomis, demokratiniam gyvenimui būtiną pliuralizmą siūlė keisti mistifikuotu tautos vienybės ir tautos interesų kultu.

Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos leidžiama spauda nemažai rašė einamaisiais klausimais, nurodydama, kaip reikėtų elgtis su okupacine valdžia. Vis dėlto publikacijų serijai „Apžvalgoje“ nepavyko išvengti dviprasmių teiginių, sunkinančių Lietuvos vaizdinio supratimą. Viena vertus, LLKS taip pat pasisakė už demokratinę Lietuvą, kita vertus, dalies jos spaudinių raiška kontrastavo su demokratinėje santvarkoje įprasta kalbėsena, pavyzdžiui, vokiečių vadinimas „naujažydžiais“ galėjo kurstyti net priešišumą tiek vokiečių, tiek žydų atžvilgiu.

Jauniausiosios kartos spauda „Atžalynas“ ir „Baltija“ pateikė prieštaringiausią Lietuvos vaizdą: demokratinė Lietuva, kuriai svetimas partiškumas, neva ir susiskaldymas. Ar galima demokratija be pliuralizmo, autoriai jau nesvarsto. Lietuva turinti apimti ir Prūsijos teritoriją, nes ten buvo lietuvių žemės. Anot laikraščių, ateities Lietuvos klausimus turėtų spręsti politikai, diplomatija ir ginklai. Visgi šie projektai gana utopiški ir labiau primintų „socialinę inžineriją“, o ne demokratijos kūrimą.

Galiausiai, nors ir buvo suformuotas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (jo pavadinime jau galima išskaityti pilietiškumo, o ne tautiškumo dimensiją), nė vienoje iš projektuotų Lietuvos vizijų nepavyko rasti vietos mažumoms, nepalaikytas su jomis ir dialogas. Visgi dvi buvusios didžiausios Lietuvos mažumos – žydai ir lenkai sulaukė pogrindžio spaudos dėmesio: apie žydus iš esmės kalbėta neutraliai, pateikiant tik liūdną jų žudymo statistiką, o lenkai ir toliau buvo laikomi potencialiais Lietuvos priešais, galimais Vilniaus grobikais.

Nuorodos

¹ A. Bubnys, *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.*, Vilnius, 1991.

² A. Bubnys, „Nepriklausomos Lietuvos idealas antinacinės rezistencijos spaudoje (1942–1944 m.)“, *Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*, Vilnius, 1998, p. 167–180.

³ J. Brazaitis, *Vienų vieni*, Vilnius, 1990.

⁴ Ibid., p. 99–186.

⁵ Ibid., p. 104.

⁶ Ibid., p. 109.

⁷ Ibid., p. 110.

⁸ Ibid., p. 101–111.

⁹ R. J. Misiūnas, R. Taagapera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992.

¹⁰ Ibid., p. 73.

¹¹ Ibid., p. 74.

¹² L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995.

¹³ Ibid., p. 118.

¹⁴ Ibid., p. 117.

¹⁵ B. Kviklys, *Lietuvių kova su naciais 1941–1944 metais*, Memmingenas, 1946.

¹⁶ Ibid., p. 34.

¹⁷ Žr.: J. Bulota, „Periodinės spaudos raida Lietuvoje“, *Žurnalisto žinynas*, Vilnius, 1992, p. 23–69, ir V. Urbonas, *Lietuvos žurnalistikos istorija*, Klaipėda, 2001. Mums aktualus pastarojo leidinio skyrius „Pogrindiniai periodiniai leidiniai Lietuvoje“, p. 298–306.

¹⁸ Žodis „įvaizdis“ dabartinės lietuvių kalbos žodyne apibrėžiamas kaip „įsivaizduojamas, vaizdu įkūnytas dalykas“ (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 2000, p. 263). Taip pat darbe vartosime sinonimines sąvokas nedarydami tarp jų prasminių perskyrų: „vizija“ – „tariamasis vaizdas, regėjimas, vaizduotės paveikslas“ (ibid., p. 942), „vaizdinys“ – „elementarus suvokimų apibendrinimas, atgamintas sąmonėje daiktų bei procesų (arba jų atskirų savybių)

apibendrintas vaizdas“ (*Lietuvių kalbos žodynas*, t. XVII, Vilnius, 1996, p. 974–975).

¹⁹ Terminas „ideologija“ gali būti vartojamas trejopa prasme: neutraliai kalbant ideologija – tai normų, vertybių, įsitikinimų visuma, lemianti socialinį ir politinį grupių, socialinių klasių ar visos visuomenės veikimą. Būtent šia samprata ir vadovausimės šiame darbe. Menkinamąją prasme ideologija yra traktuojama kaip klaidingų idėjų ir paklydusios sąmonės sistema, reprezentuojanti klaidingą socialinės klasės savimonę; paprastai klaidinga savimone pasižymi valdančioji klasė. Ši savimone yra klaidinga dėl to, jog palaiko ir skatina tik vienos grupės interesus, tuo pat metu sukeldama įspūdį, kad atstovauja visos visuomenės poreikiams. Galiausiai trečias požiūris gali būti pavadintas universalistiniu; jis ideologiją sieja su idėjų sfera apskritai. Žr.: „Ideology“, W. Nöth, *Handbook of semiotics*, USA, 1995, p. 377–378.

²⁰ Mūsų darbui gali būti naudingos dvi utopijos sąvokos: 1) „Utopija paprastai neturi jokio empirinio turinio, t. y. už jos neslypi aiškiai ir griežtai verifikuojama empirinė tikrovė“ ir 2) „Utopija – tai pamatinė bet kurios totalitarinės visuomenės idėja“ (L. Donskis, *Moderniosios sąmonės konfigūracijos. Kultūra tarp mito ir diskurso*, Vilnius, 1994, p. 74, 76). Šios utopijos sampratos veik prieštaringos, pirmoji atrodytų kiek neatsargi, gal net perdėm idealistiška, fiksuojanti norą pakeisti pasaulį į gerąją pusę nepaisant jo dėsnių, antroji – pavojinga ir net atgrasi. Tačiau, atrodo, to meto sąmonėje egzistavo *coincidentia oppositorum* – nekaltas gėrio siekis, galintis įgauti diktatūros bruožų ir tapti elementaria priedurta kitų atžvilgiu.

²¹ Mūsų darbinei hipotezei naudinga įsivesti „kartos“ sąvoką, nes, atrodo, skirtingų kartų individai turėjo skirtingas Lietuvos vizijas.

²² Žr.: A. Brazaitis, op. cit., p. 109. A. Bubnys taip pat pritaria šiai minčiai, tik jis matydamas minėtų organizacijų veiklos raidą vartoja skirtingus pavadinimus. Anot J. Brazaičio, VLIK'ą sudarė Tautos taryba, jungusi katalikiškos pakraipos pagrindžio organizacijas (iš esmės tai darė ir Lietuvių frontas; jo ideologų sumanymu Tautos taryba turėjo pagrindyje tęsti Laikinosios vyriausybės veiklą), bei Vyriausiasis lietuvių komitetas, jungęs valstiečių liaudininkų, socialdemokratų, tautininkų ir nacionalistų ideologija besivadovaujančius individus. Šioje vietoje A. Bubnio įžvalgos kiek koreguoja J. Brazaičio mintis, nes LLKS buvo rezistencinė organizacija, įkurta dar 1940 m. gruodžio 26 d. ir daugiau ar mažiau vienijo visas ideologines gruputes, aktyviai dalyvavo sukilime kartu

su LAF'u, bet vėliau nuo jo atsiskyrė, dalis narių perėjo į lietuvių nacionalistų partiją, paskui vėl grįžo į LLKS. Žr.: A. Bubnys, *Lietuvių antinacistinė rezistencija 1941–1944 m.*, p. 81–82.

²³ V. Urbonas, op. cit., p. 298.

²⁴ J. Bulota, op. cit., p. 44. Čia autorius teigia, jog 1941 m. data neturi realaus pagrindimo ir apie laikraštį „Nepriklausoma Lietuva“ galime kalbėti tik nuo 1942 m. birželio, mat ankstesnių spaudinio numerių nėra išlikę. Tekste pateikėme V. Urbono datą dėl to, kad jo darbas pasirodė chronologiškai vėliau ir jame jau nėra užuominų dėl neteisingo „Nepriklausomos Lietuvos“ datavimo. Nors autorius ir nepateikia išsamaus šaltinių sąrašo, visgi J. Bulotos straipsnį mini, tad datų neatitikimas V. Urbonui turėjo būti žinomas. Neturėdami archyvinių šaltinių turime pasikliauti V. Urbono korektiškumu.

²⁵ J. Bulota, op. cit., p. 41.

²⁶ Vyriausiasis Lietuvių Komitetas, „Tautiečiai!“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, kovo 1. Čia ir kitur spaudinių kalba beveik nekeista, taisytos tik akivaizdžios rašybos klaidos.

²⁷ R. J. Misiūnas, R. Taagapera, op. cit., p. 52.

²⁸ „Būkime pasirengę“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, gegužės 15.

²⁹ Ibid., 1943, birželio 1.

³⁰ Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas, „Į lietuvių tautą!“, ibid., 1944, vasario 16.

³¹ A. Bubnys, op. cit., p. 11.

³² V. Urbonas Lietuvių frontui priskiria 1942 m. pradėjusį eiti „Lietuvių fronto biuletėnį“, jau minėtą laikraštį „Į laisvę“, ėjusį 1200–4000 egz. tiražu; kai kurie šio spaudinio numeriai papildomai rotatoriais dar buvo dauginami Marijampolėje, Telšiuose, Utenoje. Taip pat LF'as leido „Vardan tiesos“, satyrinį laikraštėlį „Pogrindžio kuntaplis“ ir „Lietuvos Judas“. Žr.: V. Urbonas, op. cit., p. 298–299.

³³ A. Bubnys, op. cit., p. 11–12.

³⁴ Ibid., p. 13.

³⁵ „Fašizmo pakasynos“, *Į laisvę*, 1943, rugpjūčio 28.

³⁶ Su kitomis programinėmis nuostatomis galima susipažinti šiuose leidiniuose: A. Bubnys, op. cit., p. 14–18; *Į laisvę*, 1943, Nr. 21–23, 1944, Nr. 1–2, 4–5, 7–8.

³⁷ A. Bubnys, op. cit., p. 13. Čia autorius cituoja P. Šilo atsiminimų rankraštį.

³⁸ Kalbėdami apie socialinę politiką straipsnio autoriai pabrėžė: „Darbas statomas pirmoje vietoje, kapitalas arba nuosavybė tik antroje. Dirbti privalo visi. Darbas yra našta. Todėl jis turi būti padalintas vi-

siems. Valstybėj neturi būti tokių, kurie per daug dirbtų, ir tokių, kurie visai nedirbtų“, *I laisvę*, 1943, lapkričio 23, A. Bubnys, op. cit., p. 16.

³⁹ *I laisvę*, 1944, kovo 5, ibid., p. 18.

⁴⁰ Šį terminą 1944 m. pavartojo Karlas Raimundas Popperis, kalbėdamas apie visuomenės raidos tendencijas. Anot autoriaus, šis terminas apibūdina individo ar visuomenės veiklą, kai vieno ar kito tikslo siekimui pritaikomos visos turimos technologinės žinios (žr.: K. R. Popper, *Rinktinė*, Vilnius, 2001, p. 399–418). Kitaip tariant, „socialinės inžinerijos“ atveju nuosekliai einama į užsibrėžtą tikslą nepaisant jokių kompromisų, nebandant taikytis prie besikeičiančios tikrovės, bet bandant tikrovę pritaikyti sau. Taigi ir „reformuotos demokratijos“ atveju žmogus formaliai pripažįstamas didžiausia vertybe, skatinamas jo kūrybingumas, bet iš esmės individas yra įkurdinamas aiškiai nubrėžtoje erdvėje, kuri kiekvieno manymu jam yra geriausia. Šiuo atžvilgiu „Nepriklausomos Lietuvos“ pozicija, teigianti, kad Lietuvos demokratinė santvarka priklausys ir nuo pokario sąlygų Europoje, buvo korektiškesnė.

⁴¹ *Lietuvių enciklopedija*, t. XVI, Boston, 1958, p. 130.

⁴² A. Bubnys, op. cit., p. 43–44. LLKS savo tikslą apibrėžė kaip nepriklausomos Lietuvos atkūrimą, siekiant suvienyti visus lietuvius bendram darbui. LLKS nariais galėjo būti visi lietuviai (kaip matyti, ir ši organizacija buvo formuojama tautybės, o ne pilietybės principu), už duotos priesaikos sulaužymą LLKS nariams grėsė mirties bausmė.

⁴³ Plačiau apie LLKS ryšius ir veiklą žr.: A. Bubnys, op. cit., p. 41–70.

⁴⁴ Ibid., p. 48.

⁴⁵ *Apžvalga*, 1943, Nr. 19.

⁴⁶ A. Bubnys, op. cit., p. 63–62.

⁴⁷ Ibid., p. 36.

⁴⁸ „Lietuvių vienybės sąjūdžio aktualumas“, *Atžalynas*, 1943, gegužė, Nr. 2–3.

⁴⁹ „Lietuva, kurios norime“, ibid., 1943, gruodžio 31.

⁵⁰ *Baltija*, 1944, birželis, Nr. 5–6.

⁵¹ V. Urbonas, op. cit., p. 299.

⁵² „Lietuvos keliu“, *Lietuvos laisvės trimitas*, 1943, spalio, Nr. 2.

⁵³ „Redakcijos žodis“, ibid.

⁵⁴ L. Truska, op. cit., p. 118–119.

⁵⁵ „Kodėl nesusišnekama?“, *I laisvę*, 1944, kovo 27.

⁵⁶ Galiausiai ir spaudoje buvo pastebėta ši tendencija. „Nepriklausoma Lietuva“ rašė: „Mes turime suprasti, kad besąlyginis pasidavimas vokiečių priklausomybėn, kad ir gynimosi kovą vedant, neša mums visas tas skaudžias pasėkas, kurias teks pakelti pralaimėjusiai Vokietijai. Dar daugiau, mes nustosime pasitikėjimo, įgyto anglosaksų ir kitų valstybių tarpe, vedant kietą ir rimtą pasipriešinimą prieš okupantus. Todėl turime nenustoti lygsvaros ir neprarasti to, ką esame išsikovoję ir ką galėtume šaltu ir tvirtu laikymusi laimėti“ („Pavojuje pavojus!“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1944, kovo 16).

⁵⁷ J. Brazaitis, op. cit., p. 101.

⁵⁸ „Vardan tiesos“, 1944, balandis, Nr. 1(2).

⁵⁹ V. Urbonas, op. cit., p. 299. Plačiausiai „Laisvės kovotojo“ metamorfozę yra aprašęs B. Kviklys. Žr.: B. Kviklys, op. cit., p. 36–38.

⁶⁰ *Laisvės kovotojas*, 1944, kovo 18.

⁶¹ Ibid.

⁶² *Nepriklausoma Lietuva*, 1942, gruodžio 30.

⁶³ Paprastai lenkai vaizduojami neigiamai nesistengiant jų diferencijuoti, tik LLKS leidžiamoje „Apžvalgoje“ pavyko surasti mintį, kad „etninė Lenkija nėra pavojinga Europai, [...] o jos imperializmas kliudys Europai“ (*Apžvalga*, 1943, spalio 10).

⁶⁴ „Lenkų tezės“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, spalio 15.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ „Nepriklausoma Lietuva“ yra išsakiusi ir tokią mintį: „Esame dėkingi nacių išdidumui, kad atmetė laikinosios vyriausybės pasiūlytą lietuvių mobilizaciją“ („Tautiečiai!“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, kovo 1).

⁶⁷ „Lenkų tezės“, ibid., 1943, spalio 15. Laikraštis viename iš kreipimųsi į vietos gyventojus taip pat yra rašęs: „Vokiečių okupacinė valdžia Lietuvoje masiškai naikina žydus, bet jos agentai skleidžia žinias, kad žydus šaudo ne vokiečiai, bet lietuviai“ („Tautiečiai!“, ibid., 1943, kovo 1).

⁶⁸ „Žydų likvidacija“, ibid.; „Žudynės tęsiamos“, ibid., 1943, rugpjūčio 1; „Ghetas sunaikintas“, ibid., 1944, liepos 22.

⁶⁹ „Lietuva ir Vokietija“, ibid., 1943, vasario 1.

Gauta 2003 12 03
Vytauto Didžiojo universiteto
Istorijos katedra,
Kaunas,
Linas Venclauskas@fc.vdu.lt

Linas Venclauskas

THE VISION OF LITHUANIA IN THE LITHUANIAN ANTI-NAZI PRESS

Summary

The aim of this article is to introduce the vision of Lithuania and ways to achieve statehood as presented by different Lithuanian underground publications of the Second World War. It also seeks to give a more detailed analysis of the content in the articles themselves, their contradictions, ideological principles, and attitudes towards the minorities.

Although the revolt of June 1941 failed to reach its goal, the restoration of Lithuanian independence, the idea itself was not surrendered. The historiography agrees that the LAF (the *Lithuanian Activists' Front*) managed to enlist the main Lithuanian political powers for the restoration of statehood. However, after the uprising, those forces scattered again and acted in smaller or bigger units in the underground, until in 1943 they again succeeded in uniting into the *Supreme Committee for the Liberation of Lithuania* (VLIK) which expressed the most explicit (in 1944) image of independent Lithuania. In the VLIK, the political powers with completely different prospects managed to come to an agreement and a common ideology, thus creating real basis for acting together. However, the VLIK project was also utopian, in the sense that the predictions of Lithuanians concerning the end of the Second World War did not prove accurate.

The main powers which made up the core of the VLIK were: the *Lithuanian Front*, the *Supreme Lithuanian Committee* and the *Lithuanian Freedom Fighters' Union*. Looking through the press of those organizations, one can easily detect their visions of democratic Lithuania. As already mentioned, the ideas closest to the true nature of democracy belonged to the newspaper *Nepriklausoma Lietuva* (Independent Lithuania) published by the peasant-populists who belonged to the VLIK group. The newspaper *Į laisvę* (To Freedom) published by the *Lithuanian Front* also proclaimed a democratic system; however, it was reformed in a way which noticeably digressed from the concept of democracy. The *Front* attempted to find a connection, though not very successfully, between democracy and socialist

ideas; in the end, they suggested that the pluralism essential for democratic life be transformed to a mystified cult of unity and interests of the nation.

The press of the *Lithuanian Freedom Fighters' Union* published a great deal on contemporary issues, noting how the occupation authorities should be treated. Nonetheless, their publication, *Apžvalga* (Review) did not avoid ambiguous statements complicating the concept of a Lithuanian vision. On the one hand, the *Lithuanian Freedom Fighters' Union* also stood for a democratic Lithuania; on the other hand, the expressions in some of the publications contradicted the values democracy. For instance, calling Germans the *naujažydžiai* ("New Jewry") could provoke hostility of both Germans, and Jews.

The press of the youngest generation, *Atžalynas* (New Growth) and *Baltija* (Baltics) presented the most ambivalent vision of Lithuania: a democratic Lithuania which is a stranger to the party system and disunity. The question whether democracy could be possible without pluralism was not even considered by the authors. Lithuania was to include Prussia since this supposedly was once Lithuanian land. According to the newspapers, Lithuania's future should be decided by politicians, diplomacy, and arms. All these projects were rather utopian and more akin to "social engineering", rather than to the creation of democracy.

Finally, even as the *Supreme Committee for the Liberation of Lithuania* (VLIK) was formed (its title already implies the dimension of citizenship, rather than nationality), none of the proposed visions of Lithuania included the issue of minorities, nor was there a dialogue with other nationalities. This notwithstanding, the two former major Lithuanian minorities, the Jews and Poles, managed to attract the attention of the underground press, which spoke of Jews in a neutral vein, providing only the deplorable statistics on their massacres, while the Poles continued to be considered the potential enemies of Lithuania, the possible invaders of Vilnius.